

# РОЗДІЛ 1

## ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.1

Гладченко Л. І.  
Гуманенко Н. В.

Міжнародний гуманітарний університет

### ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

На засадах ретроспективного аналізу концепцій і теорій про підприємство показано, що класичні наукові підходи завжди залишаються в нагоді і продуктивними (корисними) для вдосконалення регуляторної політики щодо функціонування первинних ланок національної економіки. Розкрита потреба упорядкування застосування і надання статусу «підприємство» або «суб'єкт господарювання».

**Ключові слова:** підприємство, суб'єкт господарювання, господарське формування, організаційно-правові форми господарювання, функціонування.

**Постановка проблеми.** Через те, що валовий внутрішній продукт та національний дохід створюються на підприємстві, важливою науковою проблемою залишається розуміння трактування категорії (поняття) підприємства. Здавалося б, на сьогодні це розуміння стало вже сталим. Однак вивчення літератури як наукової, так і підручників показує наявність існування різноманітних підходів до трактування суті підприємства [1, с. 25–27], [2, с. 9–10], [3, с. 32–33]. Особливо це виявляється під час роботи з нормативними і законодавчими документами, які регламентують господарську діяльність суб'єктів господарювання в Україні [4]. Виявляється означена ситуація і під час роботи з інформацією Державної служби статистики України [5, с. 245–246], і зокрема ЄДРПОУ – Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України. Стосується це насамперед ЄДР (Єдиного державного реєстру) юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань [6], тому що саме він є джерелом, на базі якого (за посиланням Державної служби статистики України) створюється ЄДРПОУ [5, с. 245].

Неоднозначність підходів щодо застосування термінів і категорій «підприємство» і «суб'єкт господарювання» проявляється і в конкретній практиці функціонування господарювання, і зокрема у визначенні їхніх організаційно-правових форм [5, с. 247–249].

Упорядкування підходів до суті змісту категорії «підприємство», а також тих, які з нею поєднуються суттєвими зв'язками, повинні залишатися предметом наукових досліджень, оскільки мають не тільки науково-теоретичне значення, а і реальне практичне значення для функціонування господарського механізму національної економіки.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Огляд економічних шкіл, які сформувалися світовою науковою думкою, показує, що в надрах кожної з них насамперед вибудовуються концепції теорії про підприємство [7; 8; 9; 10; 11]. Однак кожна із теорій акцентує увагу на тих чи інших ознаках підприємства як первинної ланки національної економіки [12; 9; 10; 11]. До того ж, огляд підручників із дисципліни «Економіка підприєм-

ства» показує, що за останні п'ять років у їхній зміст / структуру внесено спеціальну тему «Теорії підприємства» [1; 2; 13; 14; 15], що засвідчує про невмирущість і значущість теорії про підприємство за умов динамічного розвитку суспільства. Так, у підручнику Н. Яркіної «Економіка підприємства» [15] розкрито сучасні теорії підприємств як суб'єктів господарювання.

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.** Аналіз останніх досліджень і публікацій у контексті вивчення положень Господарського кодексу України [4, розділ 2, гл. 6–7] показує, що існує практична потреба в упорядкуванні діалектики змісту категорій «суб'єкт господарювання» і «підприємство», а також висуваються відповідні вимоги до вдосконалення документів, які регламентують господарський механізм діяльності первинної ланки національної економіки. Таким чином, ретроспективний підхід до економічних концепцій про підприємство в контексті осучаснення їх, безумовно, потребує подальшого дослідження.

**Мета статті** полягає аналізі розвитку теорій про підприємство, і зокрема щодо формування та визначення різновидів організаційно-правових форм, їх статусу; дослідження діалектики змісту категорій «суб'єкт господарювання» і «підприємство»; розробки рекомендацій щодо упорядкування їхнього застосування.

**Викладення основного матеріалу.** Теоретичні підходи щодо трактування суті підприємства вибудовувались у межах кожної економічної школи.

У неокласичній теорії, як і під час класичних підходів, підприємство розглядають як цілісну систему, що залучає певні ресурси у виробництво з метою перетворення їх у продукцію (товар). При цьому можна констатувати, що з подальшим розвитком у межах неокласичної економічної школи з'являється і широко починає використовуватися щодо функціонування первинного суб'єкту господарювання поняття категорії «фірма». А згідно з неокласичною теорією фірми, основною метою підприємства стає максимізація прибутку на підвалинах раціонального використання спожитих ресурсів.

Неокласична теорія підприємства, збагачена далі Дж. Робінсон новими рисами, почала розгля-

дати і трактувати фірму не тільки як виробничий агент, який діє за своїми правилами, але й як агент споживання, поведінку якого треба і можна проаналізувати в межах класичної парадигми.

Неокласичне розуміння підприємства (фірми) є загально визнаним у світовій економічній літературі. Однак із розвитком суспільства і недосконалої конкуренції з'явився цілий ряд запитань, на які вона (теорія фірми) не змогла дати відповіді, що й обумовило появу в економічній науці інституціональних теорій, зокрема таких як право власності, агентська і транзакційна теорії.

Засновником інституціональної теорії про підприємство вважають американського вченого Р. Коуза [12]. Теорія прав власності стверджує, що суб'єкти господарювання не мають можливості одержати достатньо повну інформацію щодо майбутнього з усіма наслідками, що звідси випливають. Теорія власності водночас розглядає власність як право використовувати і контролювати об'єкт права власності.

При цьому також вважають, що права власності містяться в контрактах, а значить захищені умовами контракту. Сама власність є інструментом подолання ризиків, які виникають у результаті недосконалості контрактів. Контракти також враховують конфлікт інтересів власників і менеджерів.

Агентська теорія інституціональної економічної теорії також базується на припущенні наявності конфлікту інтересів між власниками і менеджерами. Згідно з припущеннями цієї теорії агент (керівник підприємства) може свідомо надавати принципалу (власнику підприємства) неправдиву і неповну інформацію та завдяки цьому безперешкодно здійснювати опортуністичні дії, спрямовані на задоволення лише власних інтересів.

Транзакційна теорія вивчає організацію контрактних взаємовідносин щодо обміну товарів, послуг чи правами. У ході такого обміну – транзакцій виникають транзакційні витрати (витрати на пошук інформації про потенційних постачальників, витрати, пов'язані з укладанням контрактів і проведенням контролю за їхнім виконанням тощо).

Згідно зі змістом висвітлених положень інституціональної теорії сутність категорії підприємство (фірма) розкривається як сукупність контрактів і зокрема довгострокових, а не тільки тих, що регулюють поточні ринкові взаємовідносини.

Існує ще цілий ряд напрямів і концепцій про підприємство: інноваційна, еволюційна, інтеграційна. Засновником інноваційних підходів до сутності підприємства вважають Й. Шумпетера [11]. Саме йому належать перші вислови щодо тлумачення сутності інновації і застосування їх як обов'язкового інструментарію в підприємницькій діяльності. Він уважає, що справжній підприємець є джерелом інноваційних рішень на тлі рутинної поточної діяльності.

Еволюційна ж теорія базується на поєднанні активного використання невизначеності й обмеженості раціональності на тлі організаційних рутин із динамічною моделлю підприємства Й. Шумпетера. Характерним для еволюційної теорії є уявлення про підприємство як про двоїстий об'єкт: а) члена ділової спільноти (популяції); б) підпорядкованого власним традиціям у визначені напрямів діяльності, обсягів і пропорції факторів, які залучаються до споживання. Безумовно, еволюційна теорія є розвитком інноваційної теорії

Й. Шумпетера, а всі сучасні представники еволюційної теорії – Р. Нельсон і С. Уінтер уважають себе послідовниками ідей Й. Шумпетера [9, с. 359–370].

Підприємницька теорія про підприємства за багатьма позиціями стикається з суттю підходів інноваційної теорії розвитку Й. Шумпетера, тобто вона є втіленням ідей ученого на сучасному рівні розвитку економіки. Так, провідним двигуном розвитку підприємства є підприємець із його здібностями як до впорядкування і вдосконалення внутрішніх організаційних рутин, так і до формування стосунків і взаємовідносин із зовнішнім середовищем. Ефективне підприємництво – це насамперед раціональна організація виробництва і лише потім – засіб заробляти гроші і забезпечувати свій добробут [8, с. 196–199].

Означена трансформація підходів до суті підприємства стала повною мірою здобутком і для української наукової думки лише після незалежності України. Одним із перших законів незалежної України став ЗУ «Про підприємства в Україні» (1991 р.). Щоправда, він значною мірою відтворював «Закон ССРР о государственном предприятии (объединении)» 1987 р. У 1992 р. було прийнято вже ЗУ «Про господарські товариства», який поряд із ЗУ «Про підприємства в Україні» залишався чинним до 2003 р., тобто до прийняття «Господарського кодексу України». Розробка останнього документа узагальнила всі попередні окремі закони щодо кожної організаційної форми господарювання: 1. «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» (1993 р.). 2. «Про інвестиції» (1992 р.). 3. «Про сільськогосподарську кооперацію» (1997 р.). 4. «Про фермерське господарство» (1998 р.).

У Господарському кодексі України була зроблена спроба упорядкувати і класифікувати різновиди організаційних форм господарювання, а у статті 62 підприємство подано як організаційну форму господарювання і охарактеризовано як самостійний суб'єкт господарювання. Але поняття суті суб'єкта господарювання (стаття 55) трактується значно ширшим, ніж підприємство. При цьому під визначення поняття «суб'єкт» підпадають усі учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію, – сукупність господарських прав та обов'язків. До того ж, суб'єктами господарювання можуть бути і господарські організації, і громадські організації, і громадяни України, й іноземні громадяни, якщо всі вони зареєстровані в установленому законом порядку, тобто мають на увазі в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (далі – ЄДР).

Підходи до надання статусу суб'єкта господарювання не можна, на нашу думку, вважати доречними, доцільними і продуманими. Насамперед відносно надання статусу суб'єкта господарювання таким формуванням як: громадська організація, товарна біржа, представництво, політична партія, профспілка, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку та т. д.

Характеристика підприємства в Господарському кодексі України як організаційної форми господарювання, безумовно, зменшує значення підприємства як основної і первинної ланки національної економіки. Навіть у ЗУ «Про підприємства в Україні» 1991 р., незважаючи на його недоліки, підприємству належала провідна роль у функціонуванні національної економіки.

При таких підходах значення підприємства як первинної ланки національної економіки і первинного суб'єкта господарювання не посилюється і значно «розмивається», а досвід наукової думки (тлумачення концепції) і теорії про підприємство стають нібито не важливими і навіть зайвими. Однак це не так. Тільки в контексті і засадах теорії можуть вибудовуватись логічні, системні і виважені законодавчі документи, які регламентують господарський механізм функціонування як

національної економіки, так і окремих її учасників господарських відносин.

До того ж, якщо звернутися до підходів і термінології Державної служби статистики України, можна побачити дещо іншу класифікацію за організаційно-правовими формами зареєстрованих учасників у ЄДРПОУ. Так, у таблиці 1 подана фактична кількість зареєстрованих суб'єктів господарювання в Україні і в розрізі організаційних форм господарювання [5, с. 247–249].

Таблиця 1

**Показники Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ).  
Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за організаційно-правовими формами господарювання.**

Організаційно-правова форма господарювання	Усього на 1 січня 2013 р.	Усього на 1 січня 2014 р.	Усього на 1 січня 2015 р.	Усього на 1 січня 2016 р.
Усього	1341781	1372177	1331230	1121347
зокрема				
фермерське господарство	49095	49169	47356	43743
приватне підприємство	280073	278227	259772	201788
державне підприємство	6075	5933	5559	4019
казенне підприємство	38	33	32	33
комунальне підприємство	15207	14974	13778	11438
дочірнє підприємство	18594	18173	16981	12336
іноземне підприємство	2176	2096	1988	676
підприємство об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки)	4498	4470	4056	3288
підприємство споживчої кооперації	1360	1325	1299	1254
акціонерне товариство	25531	24813	23110	15571
товариство з обмеженою відповідальністю	488781	515371	519607	488205
товариство з додатковою відповідальністю	1539	1583	1589	1336
повне товариство	2074	2062	1941	1361
командитне товариство	638	629	595	387
кооператив	33664	33806	29681	25763
з нього				
виробничий	2459	2647	2646	2321
обслуговуючий	20619	20620	17899	17439
споживчий	771	809	726	730
сільськогосподарський виробничий	1224	1192	1064	998
сільськогосподарський обслуговуючий	947	1035	928	949
організація (установа, заклад)	115042	114018	109545	102218
з неї				
державна	16479	14941	13744	12629
комунальна	66378	67023	64975	61940
приватна	1000	1027	1005	955
організація об'єднання громадян	1579	1608	1618	1602
асоціація	3194	3234	3108	2260
корпорація	852	836	777	560
консорціум	93	94	90	66
концерн	359	350	327	195
інші об'єднання юр. осіб	1412	1365	1275	279
філія (інший відокремлений підрозділ)	49014	49717	47507	34278
представництво	4744	4843	4647	4267
товарна біржа	598	601	593	595
кредитна спілка	1154	1171	1105	1090
спілка споживчих товариств	363	5162	5026	322
споживче товариство	5044	378	363	4337
недержавний пенсійний фонд	75	74	72	72
політична партія	19222	19166	18237	15557
громадська організація	74500	77286	75828	70321
релігійна організація	24720	25475	24957	23261
профспілка, об'єднання профспілок	28852	29724	28890	26321
творча спілка (інша професійна організація)	278	298	277	27279
благодійна організація	14055	14999	15934	15384
об'єднання співвласників багатоквартирного будинку	15018	16213	15992	17109
орган самоорганізації населення	1426	1503	1372	1415

Однак це не всі суб'єкти господарювання, що функціонують в Україні, тому що облік фізичних осіб-підприємців [ФОПів] здійснюється в іншому реєстрі – ЄДР юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців, громадських формувань. І проблема в тому, що інформація з ЄДР про ФОПів, які розглядаються також як суб'єкти господарювання, не попадає в Статистичний щорічник України за відповідний рік, який готує Державна служба статистики України.

До того ж, у такому серйозному документі як Статистичний щорічник України Державної служби статистики немає окремого спеціального підрозділу, який стежить за станом і динамікою кількості фізичних осіб-підприємців. У результаті Державна служба статистики України не тільки не уточнює загальну кількість суб'єктів господарювання в країні, а й висвітлює суперечливі дані. Якщо в таблиці 1 кількість суб'єктів, що функціонує в Україні, – 1121347 одиниць [5, с. 247–249], то на сторінці 245 означеного документа їх показано – 1159892 одиниці. Можна, звичайно, домислити, що більше значення, мабуть, з урахуванням фізичних осіб-підприємців. Але така ситуація не припустима, особливо зараз, коли зростання національної економіки зосереджене на малому та середньому бізнесі. А з іншого боку, коли розпочався процес щодо закриття «сплячих» ФОПів у зв'язку з прийняттям ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» [16], формування й уточнення систематизованої грамотної інформації є вкрай важливим і необхідним інструментом для вдосконалення економічної та податкової політики. Так, навіть динаміка кількості підприємств за організаційно-правовими формами висвітлює і характеризує слабкі боки регуляторної політики уряду: значне скорочення кількості фермерських господарств і приватних підприємств сталося ще до прийняття Закону України [16] в кінці 2016 р. Але найбільшу тривогу викликає скорочення іноземних підприємств: у 3,5 рази і тільки за один рік – з початку 2015 р. до початку 2016 р. (таблиця 1), тобто ні про яке покращення інвестиційного клімату в Україні не йдеться.

Слід наголосити, що згорання підприємництва може призвести до зниження інтенсивності інноваційних процесів, бо, як показало дослідження і аналіз наукової думки про підпри-

ємство і підприємництво, провідним генератором ідей й інновацій є підприємець, як би він не називався і позиціонувався в різноманітних концепціях і теоріях. Підприємець і є головним джерелом інвестицій. При цьому для розвитку національної економіки зовсім немає значення, які ресурси придуть: вітчизняні або іноземні. Бажано і перші, і другі.

Дослідження економічної думки і теорій про підприємство показує, що генезис і різноманіття економічних понять, поєднаних із категорією підприємства, необхідно розглядати як прояви сутності узагальнювальної категорії «підприємство». Аналіз же фактичної статистичної інформації щодо зареєстрованих господарських формувань показує, що підприємство є узагальнювальною категорією всіх організаційно-правових форм діяльності господарських формувань. Однак залишаються питання щодо впорядкування пріоритетів застосування категорії «підприємство» і «суб'єкт господарювання».

**Висновки.** Отже, тільки на засадах наукової теорії про підприємство, яка трактує його як узагальнювальну категорію первинної й основної ланки національної економіки, можна і треба провадити вдосконалення регуляторної політики господарського механізму функціонування суб'єктів господарювання і підприємств. Міністерство юстиції України за допомогою залучення експертів – науковців-економістів повинно чітко описати (окреслити) застосування категорії «суб'єкт господарювання» й уможливити надання статусу суб'єкта господарювання таким формуванням як громадська організація, товарна біржа, політична партія, благодійний фонд, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку і т. д., які сьогодні подаються Державною службою статистики України як суб'єкти господарювання. Міністерству юстиції України доцільно розробити «Дорожню карту по чинним господарським формуванням в Україні». Означений документ повинен супроводжуватись окремим підрозділом – «Глосарієм», надавати чітку й однозначну характеристику статусу господарським формуванням.

Паралельно треба навести лад і і Єдиних державних реєстрах як усіх юридичних осіб, так і фізичних осіб-підприємців, тому що в реєстрах немає чіткої інформації про статус господарського формування.

### Список використаних джерел:

1. Андрійчук В. Економіка підприємств агропромислового комплексу : Підручник. – 3-тє вид., перероб. і доп. / В. Андрійчук. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 521 с.
2. Блонська В., Васильців Т., Гринкевич С., Заярна Н. та інші. Економіка підприємства : теорія і практикум (За ред. доц. Н. Міценко, доц. О. Яценко) : Навч. Посібник. – Львів : «Магнолія 2006», 2010. – 688 с.
3. Шваб Л. Економіка підприємства: підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. / Л. Шваб. – К. : Каравела, 2011. – 416 с.
4. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : від 16.01.2003 р. № 436-VI. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. – Назва з екрану.
5. Статистичний щорічник України за 2015 рік / Державна служба статистики України. – К. : Даржстат, 2016. – 573 с.
6. Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : [http://ddr.minjust.gov.ua/uk/5e5c3d5e7094dbbf612da805118565c9/edynyuy\\_derzhavnyuy\\_reestr\\_yurydychnyh\\_osib\\_fizychnyh\\_osib\\_pidpnyemciv\\_ta\\_gromadskyh\\_formuvan/](http://ddr.minjust.gov.ua/uk/5e5c3d5e7094dbbf612da805118565c9/edynyuy_derzhavnyuy_reestr_yurydychnyh_osib_fizychnyh_osib_pidpnyemciv_ta_gromadskyh_formuvan/) – Назва з екрану.
7. Історія економічних вчень / за ред. Л. Корнійчук, Н. Татаренко. – К. : КНЕУ, 2001. – 564 с.
8. Лавров Е. Экономический рост: теории и проблемы : учебное пособие / Е. Лавров, Е. Капогузов. – Омск : Изд-во ОмГУ, 2006. – 214 с.
9. Нельсон Ричард Р., Уинтер Сидней Дж. Эволюционная теория экономических изменений : пер. с англ. / Р. Нельсон Ричард, Дж. Уинтер Сидней. – М. : Дело, 2002. – 536 с.
10. Норт Д. Институции, институциональное изменение и функционирование экономики // Вопросы экономики, 1997. – № 3. – С. 6–17.
11. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 327 с.
12. Коуз Р. Природа фірми : Походження / Р. Коуз // Природа фірми : Походження, еволюція і розвиток : пер. з англ. / За ред. О. Вільямсона, С. Вінтера. – К. : А.С.К., 2002. – 335 с.
13. Бойчик І. Економіка підприємства : підручник / І. Бойчик. – К. : Кондор – Видавництво, 2016. – 378 с.



14. Васильців Т. Економіка підприємства : навч. посіб. / Т. Васильців, О. Ляш, Н. Міценко. – К. : Знання, 2013. – 446 с.
15. Яркіна Н. Економіка підприємства : навч. посіб. / Н. Яркіна. – Київ : Ліра-К, 2015. – 498 с.
16. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні [Електронний ресурс] : закон України від 21 грудня 2016 р. № 1797-VIII. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1797-19/page>. – Назва з екрану.

**Гладченко Л. И.**

**Гуманенко Н. В.**

Международный гуманитарный университет

## ТРАНСФОРМАЦИЯ ТЕОРИИ О ПРЕДПРИЯТИИ В ФУНКЦИОНИРОВАНИИ ПЕРВИЧНЫХ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ФОРМИРОВАНИЯХ

### Резюме

На основе ретроспективного анализа концепций и теорий о предприятии показано, что классические научные подходы всегда остаются необходимыми и продуктивными для усовершенствования регуляторной политики действующего хозяйственного механизма, предопределяющего функционирование первичных звеньев национальной экономики. Раскрыта необходимость в упорядочивании как применения, так и присвоения статуса «предприятие» и «субъект хозяйствования». Рекомендуются Министерству юстиции Украины и Государственной службе статистики Украины привести в порядок и систематизировать информацию ЕГР – Единого государственного реестра юридических лиц, физических лиц-предпринимателей и общественных формирований (ответственное – Министерство юстиции Украины), а также ЕГРПОУ – Единого государственного реестра предприятий и организаций Украины (ответственная – Государственная служба статистики Украины).

**Ключевые слова:** предприятие, субъект хозяйствования, хозяйственное формирование, организационно-правовые формы хозяйствования, функционирование.

**Hladchenko L. I.**

**Humanenko N. V.**

International Humanitarian University

## THE TRANSFORMATION OF THE ENTERPRISE THEORY IN THE FUNCTIONING OF THE PRIMARY ECONOMIC ORGANIZATIONS

### Summary

A retrospective analysis of the concepts and theories of the enterprise shows that classical scientific approaches always remain necessary and productive to improve the regulatory policy of the current economic mechanism predetermining the functioning of the primary units of the national economy. Both application and awarding of “enterprise” and “economic entity” status are necessarily to be regulated. The Ministry of Justice of Ukraine and the State Statistics Service of Ukraine are recommended to adjust and classify the data from the United State Register of Legal Entities, Individual Entrepreneurs and Public Organizations of Ukraine (the Ministry of Justice of Ukraine is responsible) as well as EDRPOU (the State Statistics Service of Ukraine is responsible).

**Key words:** enterprise, economic entity, economic organization, business organizational and legal forms, functioning.